

Методичні орієнтири сучасної шкільної літературної освіти

Таміла Яценко,

кандидат педагогічних наук,
завідувач лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України

Українська література — базова шкільна дисципліна, що визначає моральні орієнтири молодого покоління. Їй належить пріоритетне місце в інтелектуальному, естетичному та емоційному розвитку учнів, формуванні їхнього світогляду і національної свідомості.

Специфіка української літератури як навчального предмета визначається сутністю художньої літератури як феномена культури: література естетично переосмислює світ, виражаючи багатство і різноманітність людського буття в художніх образах. Вивчення української літератури в школі дозволяє учням сприймати літературу як вид мистецтва, як найбільшу духовно-естетичну цінність, прочитати й осмислити шедеври національної класики, ознайомитися з життєвим і творчим шляхом видатних українських письменників, освоїти ідейно-естетичне багатство рідної літератури в її найкращих зразках. Від рівня її викладання залежить сформованість в учнів потреби у постійному самостійному читанні та умінь аналізувати й інтерпретувати художні твори в аксіологічному, екзистенційному, історичному та культурологічному аспектах.

Активізація процесу викладання української літератури в школі — це передусім вдосконалення уроку. Можлива модифікація традиційного уроку з української літератури: диспут, семінар, екскурсія, презентація, літературна вікторина, читацька конференція, творчий конкурс, захист навчальних проєктів тощо. На сучасному уроці літератури застосовуються різноманітні методи і прийоми: шкільна лекція, мультимедійна презентація, евристична бесіда, проблемно-тематичні завдання, написання рефератів, взаємо-рецензування, робота з літературознавчими джерелами тощо. Робота на навчальному занятті з української літератури повинна бути сконцентрована на розкритті ідейно-художньої цінності літературного твору.

Проблема аналізу художнього твору — одна з основних у методиці шкільного вивчення української літератури. Аналіз твору передбачає передусім ідейно-естетичне осмислення художніх образів, способів їх творення, взаємозв'язків між ними. Незалежно від об-

раного шляху літературний твір має бути сприйнятий у художньо-естетичній цілісності, яка забезпечує мистецький вплив на думки і почуття учнів.

Оволодіваючи вміннями аналізу літературного твору, учні основної школи вчать чітко формулювати свої висловлювання, аргументувати їх, умотивовано добирати цитатний матеріал, інформацію із літературно-критичних джерел на підтвердження певної думки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Така навчальна діяльність сприяє тому, що в старшій школі учні успішно засвоюють складніші літературні поняття, оволодівають логічними операціями виділення суттєвого, аналізу фактів, їх порівняння й узагальнення, дають власну оцінку літературному явищу.

Цілісне сприйняття і розуміння літературного твору, формування вміння аналізувати й інтерпретувати художній текст можливе лише за відповідної емоційно-естетичної реакції учня-читача, якість якої залежить від сформованої літературної компетентності.

Орієнтація літературної освіти на компетентнісну модель посилює її результативний компонент, що передбачає зміщення акцентів з накопичення надлишкового обсягу знань про художню літературу, її історію та теорію на цілеспрямований розвиток літературної компетентності учнів як інтегрованої особистісної якості.

В основній школі словеснику необхідно розвивати в учнів-підлітків інтерес до читання української художньої літератури, вдосконалювати навички усвідомленого виразного читання, поступово формувати уміння аналізу літературних творів різних жанрів, первинні уявлення про закономірності розвитку української художньої літератури, збагачувати емоційну сферу школярів. У середніх класах одним із найважливіших завдань вчителя є формування в учнів навичок творчої діяльності, підвищення рівня їхньої самостійності. У 9-му класі вивчення української літератури передбачає узагальнення і систематизацію здобутих літературних знань та сформованих умінь читацької діяльності учнів, а також визначення завдань їхньої профільної підготовки. Отже, мета компетентнісно зорієнтованої літе-

ратурної освіти в основній школі обумовлена необхідністю розв'язання таких завдань:

- формування в учнів уявлення про специфіку художньої літератури як виду мистецтва;
- ознайомлення з вершинними зразками українського словесної творчості;
- формування стійкої мотивації та потреби в самостійному читанні творів української літератури;
- формування читацьких компетенцій щодо аналізу й інтерпретації української літературної класики та сучасних художніх творів;
- розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, критичного мислення, культури полеміки, пізнавальних інтересів учнів у процесі вивчення української літератури;
- збагачення духовного світу, естетичного смаку, формування національної самосвідомості, гуманістичного світогляду учнів;
- сприяння у виборі філологічного напрямку навчання у старшій школі.

Процес вивчення української літератури в старших класах орієнтований на подальший розвиток літературної компетентності учнів, що передбачає:

- поглиблення внутрішньої мотивації до вивчення української літератури;
- формування цілісного уявлення про українську художню літературу як важливу складову світового мистецтва;
- удосконалення умінь аналізувати та інтерпретувати художні твори різних мистецьких напрямів, стилів і жанрів;
- розвиток художньо-образного мислення, літературно-творчих здібностей, розширення культурно-пізнавальних інтересів;
- формування духовного світу, загальнолюдських і національних ціннісних орієнтирів, виховання поваги до українських культурних традицій;
- професійну орієнтацію та соціальну адаптацію.

У старшій школі учні мають можливість вивчати українську літературу на рівні стандарту (2 навчальні години), академічному (2 навчальні години) або профільному рівні (4 навчальні години). На базовому рівні школярі засвоюють загальні, фундаментальні основи предмета, що сприяє їхньому інтелектуальному та духовному розвитку. Профільний рівень характеризується поглибленим вивченням української літератури, більшою повнотою, усвідомленістю та дієвістю читацьких компетенцій старшокласників.

Змістове наповнення літературної освіти в профільних класах передбачає:

- удосконалення умінь аналізувати й інтерпретувати художній текст на літературознавчому рівні в широкому культурологічному контексті;
- використання різноманітних підходів до дослідження літературної творчості письменників, поглиблене опрацювання художніх творів різних стильових течій і жанрів, узагальнення літературно-художнього матеріалу;
- удосконалення умінь самостійної дослідницької діяльності, зокрема умінь опрацьовувати різні джерела інформації;
- застосування проблемно-тематичних завдань, спрямованих на розвиток літературно-творчих здібностей,
- формування компетенцій у сфері художньої культури,
- підготовку до майбутньої професійної діяльності в гуманітарній галузі.

Отже, сучасна шкільна літературна освіта орієнтована на розвиток літературної компетентності учнів, що передбачає інтегрований вияв їхніх сформованих

основних читацьких компетенцій: осмислене сприйняття змісту, тематики та проблематики художнього твору, здатність самостійно аналізувати та оцінювати прочитане, виявляти авторську позицію, сприймати художній твір як мистецьке явище, оптимально використовувати здобуті на уроках української літератури знання у нових навчальних та життєвих ситуаціях.

Ефективному розвитку літературної компетентності учнів сприяє врахування принципу диференціації навчання, мета якої сприяти засвоєнню учнями змісту літературної освіти з адаптацією до їхніх індивідуальних інтелектуально-психологічних особливостей. Такий підхід передбачає умовний поділ учнів на групи залежно від рівня їхніх здібностей, інтересів та навчальних досягнень, і є важливим стимулом реалізації індивідуальних інтелектуальних можливостей. В основній школі диференціація сприяє усвідомленню учнями своїх уподобань у пізнавальній сфері, а в старшій — у майбутній професійній.

Одним із шляхів диференціації та індивідуалізації навчання є впровадження в шкільну практику літературних курсів за вибором, які реалізуються за рахунок варіативного компонента змісту літературної освіти. Поняття "курси за вибором" слід розуміти як загальне до термінів "спеціальний курс" та "факультативний курс". На заняттях літературних курсів за вибором основний акцент повинен бути зроблений на визначенні проблем, які цікавлять сучасних учнів і сприяють формуванню їхнього позитивного ставлення до життя. Вчителів необхідно організувати таку навчальну діяльність на занятті, яка б максимально задовольнила різнопланові пізнавальні та естетичні запити й інтереси старшокласників.

Літературні спеціальні курси доповнюють, поглиблюють (однак не дублюють) зміст навчальних предметів державного освітнього компонента (українська література, світова література, літератури національних меншин, художня культура), що визначає спеціалізацію філологічного напрямку. Спецкурси цього напрямку можуть проводитися в класах, орієнтованих на профіль української, іноземної філології та історико-філологічний профіль. Спецкурси в профільних філологічних класах обираються учнями із кількох запропонованих, після чого стають обов'язковими для відвідування

Методично правильно організовані заняття літературних спецкурсів передбачають провідну роль самостійної пошуково-дослідницької діяльності учнів, яка сприяє розвитку їхнього образного, літературно-критичного мислення, формуванню здатності до глибокого аналізу, інтерпретації та критичної оцінки прочитаного художнього твору. На таких заняттях раціонально застосовувати інноваційні технології навчання, використовувати різні шляхи аналізу та інтерпретації художнього твору (окрім традиційних, ще й компаративний, структурно-стильовий, художньо-семантичний тощо), проводити широку презентацію літературознавчих понять, робити детальні огляди літературних епох, напрямів, стилів, оптимально реалізувати культурологічний та біографічний підходи в процесі вивчення художнього твору.

Ефективними методами, прийомами і формами організації навчальної діяльності учнів на заняттях літературних спецкурсів є шкільна лекція (оглядова, з елементами евристичної бесіди); семінари (дискусія, диспут); самостійна аналітична робота учнів над художнім твором (аналіз та інтерпретація художнього твору, опрацювання літературно-критичних статей, епістолярію митців, повідомлення про мистецько-літературознавчі дефініції), підготовка навчальних проектів з мульти-

медійними презентаціями, проведення науково-дослідницької роботи в МАН.

Оцінювання навчальних досягнень учнів зі спецкурсу здійснюється відповідно до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з української літератури. Основними видами оцінювання навчальних досягнень учнів є поточне й семестрове (річне). Ведення літературного спецкурсу відображається у класному журналі.

Літературні факультативні курси — це навчальний літературний матеріал певного обсягу і структурно завершеного змісту, що за бажанням учнів вивчається протягом конкретного періоду. На відміну від спецкурсів, зміст факультативів безпосередньо не пов'язаний із загальнообов'язковим навчальним змістом предмета "українська література" й обирається учнями для розширення їхнього світогляду, ознайомлення з новими сферами знань і людської діяльності. Факультативи пропонуються не тільки учням класів філологічного напрямку, а й суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного, природничо-математичного та спортивного.

Специфіка факультативних занять дає змогу розвивати самостійні форми опрацювання учнями навчального літературного матеріалу, удосконалювати навички ведення науково-дослідницької роботи в галузі літературознавства, виробляти вміння давати обґрунтовану оцінку ідейно-художнього змісту літературного твору, прищеплювати любов до художнього слова, розвивати творчі здібності та естетичний смак старшокласників.

Факультативні заняття не підлягають обов'язковому оцінюванню, однак рівень навчальних досягнень учнів оцінюється як "зараховано" чи "не зараховано" за результатами виконання ними певних видів робіт (захищений реферат, розроблений навчальний проект тощо). Ведення факультативного курсу фіксується вчителем у спеціальному журналі факультативних занять.

Вирішенню комплексу завдань філологічного профільного навчання сприяють програми літературних курсів за вибором, розроблені співробітниками лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України та рекомендовані Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (гриф МОНМС України "Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах").

Програми літературних курсів за вибором, в яких враховано компетентнісний і культурологічний підходи до вивчення української та світової літератури розміщено у збірнику *"Літературні курси за вибором в умовах*

профільного навчання" (Збірник програм спеціальних і факультативних курсів: 10 (11) класи / За загал. ред. Т. Яценко. — К.: Педагогічна думка, 2011. — 88 с.)

Так, спецкурс "Художня література в контексті світової культури" орієнтує учнів на глибоке осмислення художньо-естетичної цінності творів української та зарубіжної модерністської літератури другої половини ХІХ — початку ХХ століття в контексті світової культурно-мистецької спадщини.

Розширенню знань старшокласників про мистецько-культурне явище постмодернізму, формуванню їхньої читацької компетентності у процесі текстуального вивчення української постмодерної літератури сприятиме літературний спецкурс "Українська постмодерна література".

Навчальний матеріал літературного спецкурсу "Сонет в історії української та світової літератури" передбачає поглиблене вивчення жанру класичної поезії з метою вдосконалення в учнів умінь аналізувати та інтерпретувати сонети українських та зарубіжних поетів.

Усвідомленню старшокласниками ідейно-тематичного змісту, жанрових різновидів та стилевих особливостей українських фантастичних творів, формуванню вміння їх аналізувати сприятиме факультативний курс "Українська фантастична проза".

Літературні курси за вибором передбачають найповніше розкриття індивідуальних інтелектуально-емоційних особливостей, здібностей та інтересів старшокласників, удосконалюють їхні вміння самостійної дослідницько-пошукової діяльності та допомагають професійному самовизначенню.

Методичне забезпечення зазначених літературних курсів за вибором систематично публікується у фахових періодичних виданнях "Українська література в загальноосвітній школі" та "Українська мова і література в школі".

Успішне розв'язання завдань сучасної літературної освіти передусім залежить від рівня фахової компетентності вчителя. Раціональне використання словесником традиційних, перевіреними часом, та інноваційних методів і прийомів роботи на уроці сприятиме підвищенню читацького інтересу в учнів до творів української художньої літератури, розвитку їхнього творчого мислення, збагаченню духовного світу й естетичного досвіду, осмисленому використанню літературних знань, умінь і способів діяльності у різних навчальних і життєвих ситуаціях.